

Prantsusmaa sõjalise missiooni (1919–1920) suhtumine Leedu riiklusse

Vilma Bukaitė

Sissejuhatus

Pärast I maailmasõda muutus Euroopa poliitiline kaart väga palju. Senise kolme impeeriumi, Venemaa, Saksamaa ja Austria-Ungari kohale tekkis hulk uusi riike. Võitjariikide Prantsusmaa ja Suurbritannia valitsused seisid küsimuste ees, millised suhted rajada poliitiliste uustulnukatega, kas neid on võimalik lõimida rahvusvahelisse julgeolekusüsteemi ning millist rolli võiksid nad mängida tulevastes sõjalistes konfliktides. Need küsimused tegid eriti murelikuks Prantsusmaa, sest tal oli ühine piir oma kauaegse vaenlase Saksamaaga. Aastatel 1891–1892 oli Prantsusmaa saanud endale Mandri-Euroopas soliidse liitlase, sõlmides Venemaaga sõjalise ja poliitilise koostöö lepingu. Kahe riigi koostöö katkestas 1917. aasta oktoobrirevolutsioon Venemaal.

Pärast I maailmasõja lõppu soovis suurtest inimkaotustest ja sõjapurustustest kurnatud Prantsusmaa tugevdada 1919.–1920. aastal võimalikult kiiresti oma julgeolekut. Peamiste liitlaste küsimuses oli valitsusel kaks erinevat strateegiat: kui õnnestunuks kukutada Nõukogude valitsus, oleks liitlaseks saanud Venemaa, kui mitte, tuli toetuda Kesk- ja Ida-Euroopa kõige tugevamatele riikidele, eeskätt Tšehhoslovakkiale ja Poolale. Välisministeeriumis töötati mõlema suuna kallal, kuid 1919. aastal saavutasid suurema mõju need, kes toetasid koostööd Venemaaga. Prantsusmaa kõrgem sõjaväeline juhtkond eesotsas liitlasvägede kõrgema ülemjuhatajaga Prantsusmaal marssal Ferdinand Fochi ja tema staabiülema kindral Maxime Weygandiga toetas aga tihedat koostööd Poolaga.¹

¹ Pichon à l'Ambassade de France en Suisse, 09.08.1918, Le Centre des archives diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères de la France (AMAEF), Correspondance politique

Pariisi rahukonverentsi käiku mõjutas suuresti Venemaal peetavate lahingute tulemuse ootuse õhustik.² Siiski toetas Prantsusmaa nii selle konverentsi ajal kui ka pärast seda väga häid suhteid teiste võimalike liitlaste, Poola ja Tšehhoslovakkiaaga.

Sõjajärgse Euroopa kaarti kavandades ei võtnud Prantsuse poliitikud kolme Balti riigi küsimuses selget seisukohta. Prantslased eeldasid, et Balti riigid saavad kas kommunistliku võimu alt pääseva Venemaa autonoomseteks osadeks või Poola liitlasteks, osaks sanitaarkordonist, mis moodustatuna ümber Kesk- ja Ida-Euroopa kõige mõjukamate riikide eraldab Nõukogude Venemaa Saksamaast.³ Prantsusmaa välisministeeriumis teati Balti riikidest vähe. Teadlikult hakati Leedu, Läti ja Eesti rahvuslike liikumiste kohta teavet koguma alles pärast veebruarirevolutsiooni Venemaal.⁴ Selgus, et Leedu poliitikud taotlevad oma maa suveräänsust ja seda territooriumil, mida nende Poola kolleegid pidasid oma tulevikuprojektides tulevase Poola riigi osaks.

16. veebruaril 1918 kirjutas erinevate poliitiliste voolude liikmeid ühendav Leedu Nõukogu (*Lietuvos Taryba*) alla Leedu riigi taastamise aktile (*Lietuvos Valstybės atkūrimo aktas*). Samal päeval, kui kuulutati välja Compiègne'i vaherahu, alustas Vilniuses tööd esimene Leedu

et commerciale, Europe 1919–1940, Lituanie, 1, 111; *ibid.*, 26.09.1918, 1, 185; Julien Gueslin, *La France et les pays baltes de 1918 à 1923: Mémoire de maîtrise sous la direction de M. Robert Frank* (Paris: Université de Paris I – Sorbonne Panthéon, UFR d'Histoire, 1996), 62–67; Julien Gueslin, „La France face aux indépendances baltes de Brest Litovsk à la Conférence de la Paix (1918–1919),“ *Relations internationales* 93 (1998), 61; Jadwiga Wała, „Une Pologne forte dans la nouvelle Europe vue par la France: unité nationale et protection des minorités,“ – *La Pologne et Europe: du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*, sous la direction de Georges-Henri Soutou, Isabelle Davion et Jerzy Kloczkowski (Paris: Presses de l'université Paris-Sorbonne, 2007), 112.

² USA presidendi Herbert Hooveri sõnul meenutas Venemaa Pariisi rahukonverentsil Shakespeare'i tragöödia „Macbeth“ vaimu, justkui istudes kõigil istungitel läbirääkimiste laua taga, vt: Charlotte Alston, „The suggested Basis for a Russian Republic: Britain, Anti-Bolshevik Russia and Border States at the Paris Peace Conference, 1919,“ *History* 91, No. 1 (2006): 24.

³ Kõige ammendavamad selles küsimuses on Soome ajaloolase Kalervo Hovi uurimused: Kalervo Hovi, *Cordon sanitaire ou Barrière de l'Est? The Emergence of the New French Eastern Alliance Policy 1917–1919* (Turku: Turun Yliopisto, 1975); Kalervo Hovi, *Alliance de revers: Stabilisation of France's Alliance policies in East Central Europe 1919–1921* (Turku: Turun Yliopisto, 1984).

⁴ Gueslin, *La France et les pays*, 24.

valitsus. 1918. aasta lõpus kuulutas noor riik välja mobilisatsiooni ja alustas riigi kaitsmist, sest osa territooriumist oli okupeeritud Punaarmee. 7. märtsist kuni 31. oktoobrini 1919 töötas Pariisi rahukonverentsil ka Leedu delegatsioon. Olemata konverentsi ametlik osavõtja, andis delegatsioon üle dokumendid oma riigi esindamise kohta, taotles Leedu tunnustamist ning rahalist ja sõjalist abi, kohtus teiste riikide poliitikutega ning osales istungitel, kus arutati Leeduga seotud poliitilisi küsimusi.

1919. aasta veebruaris pöördusid Leedu peaminister Mykolas Sleževičius ja Leedu delegatsiooni juht Pariisi rahukonverentsil välisminister Augustinas Voldemaras Prantsuse valitsuse poole palvega saata Leetu sõjaväeinstruktooreid. 27. veebruaril kirjutas Prantsuse pea- ja sõjaminister Georges Clemenceau alla otsusele moodustada Leedus Prantsusmaa sõjaline missioon. Veidi varem oli Prantsusmaa välisminister Stephen Pichon kirjavahetuses Clemenceauga rõhutanud sellisest otsusest tõusvat tulu: „Näitamata [leedulastele] liigset usaldust, peaksime siiski mitte alla suruma nende üles näidatud head tahet ega peaks neid igasugusest toetusest ilma jättes sakslaste embusse tõukama. Meie huvides on mitte äratada neis liiga kõrgeid ootusi, kuid me ei saa neist ka täielikult lahku lüüa, jättes niiviisi kasutamata võimaluse luua Saksa mõju vastase vastupanu keskus. Lisaks võib leedulasi rakendada bolševike vastu.“⁵

Juba 19. märtsil saabus Prantsusmaa sõjaline esindus Kaunasesse, Leedu ajutisse pealinna.⁶ Niisuguse institutsiooni moodustamine ei olnud Prantsusmaa jaoks uudne – samasugused missioonid kas olid juba alustanud tööd või oli plaanis moodustada Poolas, Tšehhoslovakkias, Soomes, Lätis ja Eestis. Neile anti erinevad ülesanded sõltuvalt Prantsusmaa ja vastuvõtva riigi vajadustest. Leedus tegevust alustanud missioon pidi ametlikult kaasa aitama teabe levitamisele Prantsusmaa kohta ning majanduslike ja sõjaliste sidemete loomisele. Järgides sõjaministeeriumi instruksioone – ehkki mõnda aega allus Leedu missioon Prantsusmaa

⁵ *Ministre des affaires étrangères à Monsieur Président du Conseil, Ministre de la Guerre, „Envoi d'une Mission en Lithuanie“*, 24.02.1919, AMAEF, Lituanie, 66, 11.

⁶ Koos Célestin Rebouliga teenisid missioonis kolonelleitnandid Raoul Pujol ja Albert de Franques de Jonquières ning leitnant Gabriel Padovani. Instruktorid kapten R. Cohendet, leitnant G. Gervais ja leitnant Donzeau saabusid Kaunasesse 1919. aasta novembris ja detsembris. 1920. aasta alguses teenis missioonis juba 24 Prantsuse sõjaväelast.

sõjalisele missioonile Soomes –, oli ta kohustatud esitama ministrile ja samasuguse missiooni juhile Poolas kogu vajaliku teabe Leedu armee väljaõppest ja relvastusest, sõjategevusest ja väejuhatuse plaanidest. Missiooni kõige tähtsam eesmärk oli lähendada Leedu naaberriigi Poolaga vähemalt ühiseks vastasseisuks Nõukogude Venemaa vastu, aga parimal juhul nende ühendamiseks föderatiivseks riigiks.⁷

Missiooni energiline juht Célestin Reboul sai volitused pärast seda, kui oli erakirjaga pakkunud oma teeneid valitsusjuhile Clemenceaule. See ohvitser, jalaväe major, olles enne sõitu Leedusse saanud kolonelleitnandi sõjaväelise auastme, toonitas oma valmisolekut „võidelda bolševismi vastu ning aidata kaasa Venemaa ja Saksamaa vahel asuvate väikeste riikide formeerumise protsessis“.⁸ Missiooni liikmed õpetasid Kaunase sõjakoolis ja ajutistel ohvitserikursustel, pakkudes ka prantsuse keele kursusi, osalesid Leedu armee väljaõpetamisel, viibisid manöövritel ja kogusid luureandmeid. Missioon andis suure panuse diplomaatiliste suhete kujunemisele kahe riigi vahel.

Leedus teenides saatis Reboul peaaegu iga nädal sõjaministeeriumi mahuka ettekande, mille koopia sai ka välisministeerium. Leedus olnud Prantsusmaa sõjalise missiooni tegevuse kohta on säilinud palju dokumente, mis aitavad rekonstrueerida institutsiooni tegevust, ent peegeldavad samas ka Rebouli poliitiliste, majanduslike ja kultuuriliste huvide laia spektrit. Ta üritas aktiivselt saavutada seda, et Prantsusmaa ja Leedu sidemed kujuneksid erakordselt tihedaks, ning heietas mõnes mõttes isegi utoopilisi lootusi, mis täitusid võib-olla ainult kultuurisuhete vallas.

Prantsusmaa sõjalise missiooni tegevust on hästi uuritud. Leedu ajaloolane Regina Žepkaitė avaldas pärast Leedu ja Poola dokumentide hoolikat analüüsimist 1973. aastal monograafia Euroopa suurriikide suhtumisest Leedu riikluse.⁹ Oma raamatus kirjeldas ta ka Prantsuse sõjalise missiooni katseid lähendada Leedut ja Poolat. Kõige mitmekülgsema

⁷ Instructions de la Ministère de la Guerre à la Mission Militaire en Lituanie, AMAEF, Lituanie, 66, 14–15.

⁸ Reboul à Président du Conseil Clemenceau, 11.01.1919, AMAEF, Lituanie, 66, 2.

⁹ Regina Žepkaitė, *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose 1918–1922* (Vilnius: Mintis, 1973).

analüüsi missiooni tegevusest avaldas Poola ajaloolane Tomasz Schramm. Mahukas monograafias analüüsis ta üksikasjalikult kõiki aastail 1918–1938 tegutsenud Prantsusmaa sõjalisi missioone.¹⁰ Leedus tegutsenud missioonist kirjutades käsitles ta selle tegevuse erinevaid valdkondi, ülesandeid, mida Reboul endale püstitas, ja vahendeid, mõnikord ka ainult katseid nende elluviimiseks ning missiooni tegevuse tegelikke tulemusi. Tomasz Schrammi uurimuse teine ümbertöötatud variant koos mõne Rebouli eriti teaberohke raporti publikatsiooniga ilmus koostöös Prantsuse ajaloolase Suzanne Champonnois'ga 1990. aastal.¹¹ Viimase kolleeg Julien Gueslin analüüsis missiooni katseid tugevdada Prantsusmaa mõju Leedus, esmajoonel poliitilist mõju.¹²

Leedu ajaloolane Estela Gruzdienė on kaitsnud doktoritöö Leedus aastatel 1918–1940 tegutsenud välisriikide sõjaliste missioonide kohta. Uurimuse Prantsuse sõjaliste missioonide, sealhulgas paari lühiajalise kohta avaldas ta eraldi artiklina.¹³ Leedu allikatele tuginedes uuris ta Prantsuse sõjalise missiooni suhteid teiste riikide sõjaliste missioonide ja diplomaatiliste esindustega Kaunases ning missiooni poliitilist ja sõjalist koostööd Leedu valitsusega. Siinkirjutaja on oma väitekirjas analüüsinud Leedu kuvandit, mille Prantsuse sõjaline esindus edastas oma valitsusele.¹⁴

Käesolevas artiklis uuritakse lähemalt Prantsuse sõjalise missiooni suhtumist Leedu riikluse tugevdamise protsessi. Peamisteks allikateks on missiooni ettekanded, mis asuvad Prantsusmaa välis- ja Euroopa asjade ministeeriumi diplomaatia arhiivikeskuse 1919–1940 Leeduga peetud poliitilise ja kaubandusalase kirjavahetuse fondis (*Correspondance politique et commerciale, Europe 1919–1940, Lituanie*). Lisaallikana on

¹⁰ Tomasz Schramm, *Francuskie misje wojskowe w Państwach Europy Środkowej 1918–1938* (Poznan: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1987), 203–217.

¹¹ Suzanne Champonnois, Tomasz Schramm, „Francuzska misja wojskowa la Litwie 1919–1921,” *Studia Slavica-Posnanensia: Studia Historica IV* (1990), 223–254.

¹² Gueslin, *La France*, 1–201.

¹³ Estela Gruzdienė, *Užsienio valstybių karinės misijos pirmojoje Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.: daktaro disertacija* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2011), 105–129; Estela Gruzdienė, „Prancūzijos karinių misijų veikla Lietuvoje 1919–1921 metais,” *Darbai ir dienos* 54 (2010): 55–71.

¹⁴ Vilma Bukaitė, *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.: daktaro disertacija* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013), 51–60.

kasutatud Prantsusmaa sõjalise esinduse diplomaatilisest kirjavahetusest, mida säilitatakse Leedu riiklikus keskarhiivis (fond 383).

Prantsuse allikate analüüsimine võimaldab kontrollida Leedu ajaloo- kirjanduse väidet, nagu oleks Prantsuse sõjaline missioon olnud Leedu iseseisvuse vastu.¹⁵ Leedu muutuv poliitiline olukord kujundas missiooni järeldused, prognoosid ja soovitusel, millel oli suur mõju Prantsusmaa valitsuse ettekujutusele Leedust. Missiooni ettekannete analüüs 1919. aasta märtsist kuni 1920. aasta lõpuni lubab esile tuua selle neli erinevat ametlikku positsiooni. Artikli põhiosa on jaotatud neljaks peatükiks, millest igähes määratleb autor ühe neist positsioonidest, näidates nende seost Leedu sõjalise kaitsmise, Poola ja Nõukogude Venemaa sõja, Leedu riiklike institutsioonide moodustamise ning Prantsuse sõjalise missiooni enda volituste ja tema suhete muutumisega Leedu valitsusega.

Tutvumine Leeduga. See maa väärrib iseseisvust

Prantsuse diplomaadid ja poliitikud olid 1918. aastal kirjavahetuses Leedu suveräänsuse küsimuses äärmiselt skeptilised ja isegi sarkastilised, eriti suursaadik Šveitsis Eugène Dutasta: „Pangermanistid heidavad keskusele ette, et see on oma saamatute manöövritega tõstatanud Leedu iseseisvuse küsimuse ja andnud leedulastele lootust, et see nende jaoks soodsalt lahendatakse“; „see germanofiilne vähemus, kelle ekstremistlikke ja Poola-vastaseid püüdlusi õhutasid sakslased ühiskonna lõhestamise eesmärgil, moodustas Vilniuses Taryba“.¹⁶ Leedu iseseisvust nimetati Prantsuse diplomaatilises kirjavahetuses „fiktiivseks ja mitte mingit vabadust toetavaks“.¹⁷

¹⁵ *Lietuva*, 70, 89, 97–102; Regina Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939* (Vilnius: Mokslas, 1980), 43–64, 89–98, 118–119, 128–129; Pranas Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija 2* (Vilnius: Lituania, 1992), 581–606; Aldona Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais* (Kaunas: Šviesa, 1999), 120–121.

¹⁶ Dutasta à Pichon, „Nationalités. Les Lithuaniens. La situation actuelle et l'opinion“, 19.03.18. AMAEF, Lituania, 1, 14; Pichon à Dutasta, „Au sujet de la question lituanienne“, 25.09.18. AMAEF, Lituania, 1, 175.

¹⁷ Dutasta à Pichon, „Demande de la reconnaissance de l'indépendance“, 19.03.18. AMAEF, Guerre 1914–1918, Russie, 706, 110.

Kolonelleitnant Célestin Rebouli ja preili Nine Decourtray laulatus. Notre-Dame de Lorette'i kirik, Pariis, 26. september 1919. Prantsuse rahvusraamatukogu (domaine publique)

Loomulikult on need kaalutlused kirja pandud veel sõja ajal, kui Leedu oli Saksamaa poolt okupeeritud.

1919. aasta alguses aga ei kahelnud Prantsuse poliitikud veel mitte ainult selles, kas Leedu ühiskond üldse toetab rahva suveräänsuse ideed, vaid isegi selles, kas leedu rahval on üldse poliitiline eneseteadvus. Seda tähtsam oli Rebouli avaldus: „Leedu rahvas eksisteerib; see on talupoja-rahvas, mis hoolimata rohkem kui sajandipikkusest survest ja ilma oma koolideta on säilitanud oma rahvuslikud tunded, keele ja omanäolised tavad. See rahvas eksisteerib, ta ei ole kunstlikult loodud.“¹⁸

Leedu valitsus püüdis jätta Prantsusmaa sõjalisele esindusele head muljet. Kaunase raudteejaamas võtsid prantslasi vastu nii Leedu valitsuse kui ka Taryba liikmed ning järgmisel päeval kaunistas Riigi Teataja

¹⁸ 8e rapport hebdomadaire de la Mission militaire française en Lituanie, 11.05.1919. Lituanie, 66, 275.

(*Lietuva*) numbri esimest lehekülge prantsuskeelne tervitus missioonile. 25. märtsil 1919 pöördus Riigi Teataja lühikese prantsuskeelse artikliga esimese Antandi riigi sõjalise ja diplomaatilise missiooni liikmete poole. Autor toonitas, et nende saabumine „avab tee meie maad ootavasse vabasse tulevikku. Missiooni kohalviibimine näitab, et bolševistlik ähvardus ületatakse tänu koostööle ning nii nende kui ka meie jõupingutused, mida pühitseb edu, toovad Leedule tema iseseisvuse lõpliku tunnustamise“.¹⁹

Missiooni esimesed kaks kuud olid teabe kogumise aeg. Missiooni liikmed suhtlesid Leedu poliitikute ja ohvitseride ning kultuurieliidi liikmetega. Prantsuse ohvitseride vestluskaaslased toonitasid leedu rahva erinevust naaberrahvastest ning Leedu teadlikku ja otsustavat püüdlust tulevase sõltumatu poliitilise elu poole. Tõsi küll, uuel riigil ei olnud veel lepingutega kindlaks määratud piire, siiski tegutses Asutav Seim; polnud oma raha ja riigi juhtimisel lähtuti korraldusest, mille oli kehtestanud ajutine põhikorra seadus. Isegi Kaunas, riigi ajutine pealinn (mis jäi küll selleks kuni Nõukogude okupatsioonini), endine garnisonilinn oma madalate majade ja puitplankudega sillutatud tänavatega tundus võrreldes teiste uute pealinnadega liiga kitsas ja tagasihoidlik. 1919. aasta kevadel arenesid aga nii riigivõimuorganid kui ka eriti sellele lojaalsed kohalikud omavalitsused. 4. aprillil astus ametisse Taryba valitud esimene president Antanas Smetona.

Oma esimestes ettekannetes toonitas Reboul küllaltki tagasihoidlikult relvastatud Leedu vägede monoliitsust ja otsustavust oma maa kaitsmisel Punaarmee vastu. Prantsuse ohvitser tuli järeldusele, et Leedu elanikud räägivad endistest okupatsioonivõimudest austuseta ja põlastusega ega tunne tema arvates sümpaatiat Saksamaa vastu. Sealjuures olid leedulased vastu ka kommunistlike ideede teostamisele Nõukogude Venemaal ja niinimetatud Litbelis, Leedu-Valgevene Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis, millesse kuulus osa Punaarmee jõul hõivatud Leedu territooriumist. Ehkki ainult oma riigi territooriumil, osales Leedu armee

¹⁹ *Lietuva*, 25.03.1919; „Vive la France, vive la commission française en Lituanie!“ *Lietuva*, 20.03.1919; Prancūzų karo misija atvažiavo Kaunas, *Lietuva*, 21.03.1919; [La Lituanie entière apprend ...], *Lietuva*, 25.03.1919.

võõrvägede vastu võideldes ka Prantsusmaa ja tema liitlaste katsetes nõrgestada ja võita nõukogude võimu.

Leedulastega peetud eravestlustes jõudis Prantsuse sõjalise missiooni juht järeldusele, et Leedu suveräänsuse tunnustamine on tähtis: „Leedu tunnustamine võidab ta meie poolele“ ja tema „sõltumatus, riigi loomine ja riigikaitse vajavad tõhusat toetamist“, „riiki organiseeritakse kuni väikseimate detailideni. Me ei suuda peatada iseseisvuse teket ega välistada, et on olemas hea tahtega inimesed, kes rajavad omariikluse suurimatest raskustest hoolimata. Veel raskem oleks meil lämmatada iseseisvustunnet, mis iseloomustab kõiki [ühiskonna]kihte. [---] Faktid näitavad, et Leedu on juba olemas ja ta tahab elada iseseisvana“, „leedulased kardavad juba mõnda aega prantslasi rohkem kui sakslasi“, „Leedu tunnustamine vabastab ta automaatselt Saksamaa mõju alt“, „kui Prantsusmaa ei taha Leedut tunnustada ega osutada talle tegelikku abi, pöördub Leedu teiste riikide poole“.²⁰ Leidus ainult üks Rebouli ettekanne, milles ta missiooni tegevuse esimestel kuudel räägib Leedu iseseisvuse tunnustamise vajalikkusest, kuid see on argumenteeritud, sisaldab teema detailset analüüsi ja on, võib isegi öelda, emotsionaalne. On siiski küsitav, kuivõrd see mõjutas Prantsusmaa valitsuse poliitilisi seisukohti Leedu riikluse küsimuses.

Siiski rõhutas Prantsuse ohvitseride heasoovlik kajastus Prantsusmaa valitsusele Leedu iseseisvusest tõusvat võimalikku tulu ja näitas selle tugevnemist kui teadlikku, rahvast ühendavat protsessi. Rebouli retoorika 1919. aasta kevadel erines radikaalselt Prantsuse diplomaatide pool aastat varem esitatud hinnangutest.

Ootuste aeg: võib-olla on protektoraat parem?

Miks oli väga tõenäoline, et Prantsuse sõjalise missiooni 1919. aasta 13. aprilli jõuline avaldus Leedu iseseisvuse toetamise vajadusest jäigi ainsaks ega kordunud mõnda aega? Vähem kui nädala pärast, 19. aprillil, tõrjus Poola armee eesotsas kindral Józef Piłsudskiga Punaarmee

²⁰ 4e rapport, 13.04.1919, AMEF, Lituanie, 66, 197, 198.

Vilniusest välja. Peagi teatas Poola valitsus, et tagastab linna Leedule juhul, kui viimane nõustub moodustama koos Poolaga föderatiivse riigi. Mais pidasid Poola ja Leedu omavahel läbirääkimisi. Samal kuul, 8. mail, oli ka esimene kokkupõrge Poola ja Leedu sõjaväe vahel. Pärast viimaseid ebaõnnestunud läbirääkimisi mõlema riigi ohvitseride vahel 20. ja 21. mail läks Poola armee Leedu vastu pealetungile.

Leedu sõjajõud, mis olid mai alguseks küll kasvanud 11 300 sõduri ja ohvitserini²¹ ning omandanud teatud lahingukogemuse, pidid võitlema samal ajal nii Punaarmee kui ka Poola armee vastu, mis pealetungi aeglusele vaatamata tungis üha kaugemale Leedu territooriumi sügavusse.

Kumbagi riiki akrediteeritud Prantsusmaa sõjalised esindused muutsid vahendajaks ja hakkasid otsima võimalusi poolakate ja leedulaste lepitamiseks. Ajaloolane T. Schramm on oma uurimuses juhtinud tähelepanu seaduspärasusele, et sellistes olukordades asusid kõik tema uuritud missioonid asukohariigi seisukohtadele.²² Seega pole ime, et Reboul toonitas oma missiooni ettekannetes: vahepeal on võimatu ennekoike seetõttu, et Poola on kuritarvitanud jõudu ega soovi minna kompromissile.

Kaunases tegutsenud Prantsuse sõjaline esindus püüdis kaitsta Leedu poliitilisi huvisid, edastades andmeid riigi rahvastiku kohta Pariisi, kui langetati otsuseid demarkatsioonijoonte kohta, mis pidid kahte vastast ajutiselt teineteisest eraldama. Sellegipoolest põhjustas missiooni liikmete aktiivne osavõtt Leedu ja Poola lepitamispüüdlustest ning korduvad katsed veenda Leedu poliitikuid selles, et mõlemad riigid ei pea sõdima mitte omavahel, vaid seisma üheskoos vastu Punaarmeele, Leedu valitsuse usaldamatuse Prantsuse ohvitseride suhtes. Leedu poliitikute oletused olid samal ajal nii tõesed kui ka ekslikud, sest seesama Prantsuse missioon Leedus püüdis Pariisis kaitsta Leedu huve. Samasugune missioon, mis tegutses Varssavis, toetas aga seisukohta, et Poola peab sundima Leedu jõuga koostööle ja kuna Poola kaitseb Euroopat Nõukogude

²¹ Lietuvos valstybės kontrolės slaptoji žinios apie lietuvių karių skaičių, 1919 m. gegužės 3 d., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalį)*, sud. E. Gimžauskas (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012), 169–170.

²² Schramm, *Francuskie*, 48.

Venemaa eest, on tal õigus okupeerida Leedu strateegiliselt tähtsaid alasid.

Esimene demarkatsioonijoon vastaste vahel kehtestati 18. juunil, kuid ei püsinud kaua, sest Poola armee tungis veel sügavamale Leedu alale. Teine demarkatsioonijoon, mis määrati kindlaks 26. juulil, loovutas Poolale tema okupeeritud uued Leedu alad. Kuigi Prantsuse sõjalise missiooni juht Poolas kindral Paul Henrys oli volitatud jälgima liinist kinnipidamist, ei näinud marssal Ferdinand Foch kindralile antud juhistes ette mingeid sanktsioone juhuks, kui uuest ajutisest piirist kinni ei peeta.

1919. aasta suvi ja sügis oli Leedu riikluse kaitsmise kõige kriitilisem aeg. Niisiis pole ime, et Rebouli ettekanded juunist kuni oktoobrini sisaldavad tihti selliseid mõtteid nagu: „kui Leedu ei säilita täielikku iseseisvust“, „riik tahab saada iseseisvaks, kuid kui see tal täielikult ei õnnestu ...“.²³ Prantsuse ohvitser kordab, et maa peamine poliitiline eesmärk on sõltumatus, kuid meenutab ainult ühel korral, et Leedu ootab välispoliitilist tunnustust.²⁴

Leedu ebaselgest poliitilisest tulevikust rääkides toonitas Reboul, et tema Leedu vestluskaaslased osutavad ka teisele võimalusele: suveräänsuse kaotuse korral oleks see Balti riik valmis elama Prantsusmaa protektoraadi all.²⁵ Ehkki Reboul rõhutab, et Kaunases mõjukate isikutega vesteldes kuuleb ta seda ideed tihti, ei kohta ta seda Leedu ajakirjanduses; see ei ole ka kordagi fikseeritud Leedu valitsuse istungite stenogrammi-des ega ilmne isegi mitte Leedu poliitikute kirjavahetuses, millega käesoleva artikli autoril on olnud võimalik tutvuda. Näib, et protektoraadi pakkumist Leedule ei arutatud ka Pariisis, seda enam, et Prantsusmaa ja Suurbritannia 14. veebruarist 13. märtsini 1919 Pariisis sõlmitud omavaheliste kokkulepete kohaselt arvati Leedu Briti mõjusfääri.²⁶

²³ 12e rapport, 13.06.1919, AMAEF, Lituania, 66, 384; 15e rapport, 17.07.1919, AMAEF, Lituania, 491.

²⁴ 17e rapport, 19.07.1919, AMAEF, Lituania, 66, 561.

²⁵ 15e rapport, 17.07.1919, AMAEF, Lituania, 491; vt ka 12e rapport, 13.06.1919, AMAEF, Lituania, 66, 384; 14e rapport, 26.06.1919, AMAEF, Lituania, 430; 16e rapport, AMAEF, Lituania, 534; 41e rapport, 02.01.1920, AMAEF, Lituania, 5, 2.

²⁶ Hovi, *Cordon*, 205.

On väga tõenäoline, et Prantsuse protektoraadi pakkumine Leedule oli Rebouli isiklik idee. Ta meenutas ühes oma ettekandes, et ettepanekut niisuguseks tihedaks poliitiliseks koostööks kuulis ta Leedu Kristlik-Demokraatliku Partei esindajatelt.²⁷ Võib-olla oligi selle väga mõjuka poliitilise jõu esindajate seas inimesi, kes oleksid eelistanud tihedat koostööd katoliikliku suurriigiga. Siiski on kaheldav, et niisugust projekti arutati ka laiemates poliitilistes ringkondades. Peale selle oli sama partei üks esindajaid, Taryba peasekretär Kazimieras Bizauskas koos Sotsiaaldemokraatliku Partei liikme ja Leedu ajutise asjuriiga Londonis Vincas Čepinskisega 18. aprillil 1919 esitanud Leedu valitsusele projekti poliitilisest ja majanduslikust koostööst Suurbritanniaga. Dokumendi autorid tegid ettepaneku, milles nad nägid Briti protektoraati ühelt poolt Poola ähvarduste vastu, teiselt poolt aga ka Venemaa ülemvalitseja Aleksandr Koltšaki vastu, kes ei näinud Balti riikidele ette isegi mitte autonoomiat.²⁸ Leedu ministrite kabinet arutas ettepanekut Briti protektoraadist oma 15. augusti istungil ja kiitis selle häälteenamusega heaks. Tõsi küll, Leedu ajaloolased ei ole leidnud tõendeid läbirääkimiste kohta mõlema riigi vahel nii tiheda poliitilise koostöö üle. Nad on seisukohal, et Briti poliitikud suhtusid asjasse ükskõikselt ja reageerisid isegi negatiivselt Čepinskise ettevaatlikele katsetele osutada Londonis Suurbritannia võimalusele saada Leedu eestkostjaks.²⁹

Suvistes ettekannetes ei nimeta Reboul seda projekti, kuid võib eeldada, et tal oli teavet selle ettevalmistamisest ja aruteludest selle üle. Oma missiooni algusest peale tundis ta huvi Leedu ja Suurbritannia suhete vastu ja pidas Briti impeeriumi Prantsusmaa peamiseks konkurendiks Balti piirkonnas. Seega sai Briti sõjalisest missioonist Riias, millel alates 27. augustist 1919 oli esindus ka Kaunases, oma Prantsuse kolleegide arvestatav võistleja. Prantsusmaa ja Leedu tiheda poliitilise, majandusliku ja kultuurilise koostöö toetajail oli, mille pärast muretseda: aastatel

²⁷ 41e rapport, 02.01.1920, AMAEF, Lituanie, 5, 2.

²⁸ Alston, *The suggested Basis*, 29.

²⁹ Andrius Grodis, „Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją,“ *Lietuvos istorijos studijos* 28 (2011), 71.

1919–1920 toetas Leedu valitsus poliitilist orienteerumist Suurbritanniale ega kavatsenud seda suunda muuta.³⁰

18. septembril 1919 saatis Reboul Prantsuse sõjaministeeriumi telegrammi, milles toonitas, et Briti sõjaline missioon survestab üha aktiivsemalt Leedu valitsust, sundides seda nõustuma Briti protektoraadiga.³¹ See väärteave saadeti Pariisi samal ajal, kui Briti valitsus Londonis arutas hoopis üht teist Leeduga seotud küsimust, nimelt Leedu sõltumatuse tunnustamist *de facto*. 24. septembril 1919 otsustas Briti valitsus esimesena Antandi riikide seas Leedu valitsust *de facto* tunnustada. Kahjuks ei leidunud Leedus tegutsenud Prantsusmaa sõjalise missiooni mahuka ja hästi säilinud dokumentatsiooni seas 25. septembri ettekannet nr 27, milles Reboul seda uudist kahtlemata kommenteeris. Järgmises ettekandes on ainult lühike tagasihoidlik lause: „Valitsuse tunnustamine kutsus esile suure sümpaatia Inglismaa vastu.“³²

1919. aasta september oli hingetõmbeaeg võitluses Leedu iseseisvuse eest: peeti läbirääkimisi Poolaga, kes pidi keskendama oma tähelepanu sõjale Nõukogude Venemaaga. Augustis õnnestus leedulastel Punaarmee oma territooriumilt välja tõrjuda. Tõsi, oktoobris ja novembris tuli Leedu sõduritel ja ohvitseridel võidelda Vene valgekaartlaste vabatahtliku Läänearmeega³³, mis 1918. aasta lõpul ja 1919. aasta alguses formeeriti Baltikumis Vene ohvitseridest ja Saksa vabatahtlikest võitluseks bolševike vastu. Selle väejuhatuse alustas 20. septembril omavolilist sõjategevust, okupeeris osa Läti territooriumist ja seejärel ka Põhja-Leedu. Siiski õnnestus leedulastel 22. novembril ka see kallaletungija võita.

Prantsusmaa sõjalise esinduse olukord Kaunasest muutus keeruliseks 1919. aasta novembris ja detsembris. Reboul kaotas Leedu valitsuse usalduse, sest oli aktiivselt üritanud lepitada Leedut ja Poolat. Juba

³⁰ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 23.01.1919, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), 923.1.24, 226; Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 15.08.1919, LCVA, 923.1.57, 74.

³¹ Chef de la Mission militaire française à Kovno à la Ministère de la Guerre, AMAEF, Lituanie, 4, 169.

³² 28e rapport, 02.10.1919, AMAEF, Lituanie, 4, 165.

³³ Eesti ajalookirjanduses rohkem tuntud kui Pavel Bermond-Avalovi armee. (*Toim.*)

mais ja augustis oli peaminister Sleževičius oma juhtnöörides Leedu delegatsioonile Pariisi rahukonverentsil teinud tungiva ettepaneku saavutada Rebouli tagasikutsumine. Sedasama kavatsust kordas detsembris tema järglane peaministriametis Ernestas Galvanauskas. Tösi küll, Pariisis töötavatel Leedu diplomaatidel õnnestus neid rahustada. Rebouli ettepanekud protektoraadist ei saavutanud Prantsusmaa valitsuselt vähimatki poolehoidu. Mitte Prantsusmaa, vaid Suurbritannia sai Leedu peamiseks partneriks, hoolimata Rebouli iganädalastest katsetest toonitada oma ettekannetes koostööst Leeduga tõusvat mitmekülgset tulu.

Leedu iseseisvuse tunnustamine on möödapääsmatu

Rohkem kui pooltes ettekannetes kirjutab Prantsusmaa sõjalise missiooni juht Kaunases ilukõneliselt suhetest leedulastega: „suhted on nii head, et nendest võiks ainult unistada“, „on muutunud südamlikumaks“, „paranevad“, „on veelgi paranenud“, „meie mõju suureneb“.³⁴ 1919. aasta lõpul ja 1920. aasta alguseks hakkasid Rebouli säärased kinnitused sarnanema enesepettuse või katsega olukorda ilustada. Veel enam, Prantsusmaa valitsus eiras väga sagedasi, mõnikord isegi iganädalasi Leedu valitsuse palveid saata relvi, laskemoona ja instruktoreid Leedu armee jaoks. Pariisis ei reageeritud kahel põhjusel: Prantsuse valitsus osutas juba mahukat sõjalist abi Poolale³⁵ ega tahtnud tugevdada viimase vastast, aga ka sellepärast, et prantslased hoidusid nii rahalisest kui ka muust materiaalsest toetusest ükskõik millisele tunnustamata riigile.

1920. aasta algusest hakkas Reboul soovitama Prantsusmaa valitsusele tunnustada Leedu iseseisvust *de facto*, mis oleks olnud kindel vahend

³⁴ 19e rapport, 31.07.1919, AMAEF, Lituanie, 3, 207; 30e rapport, 16.10.1919, AMAEF, Lituanie, 4, 187; 41e rapport, 02.01.1920, AMAEF, Lituanie, 5, 2 (ja sellega väga sarnane: 57e rapport, 05.20.1920, AMAEF, Lituanie, 145); 51e rapport, 10.03.1920, AMAEF, Lituanie, 95.

³⁵ 1919. aasta jaanuaris saatis Prantsusmaa Poolasse 2000 sõjaväeinstruktorit, 24. aprillil nõustus laenama 4,6 miljonit franki ja 14. juunil sai marssal Ferdinand Foch Poola armee ülemjuhatajaks. Hovi, *Cordon*, 193, 194, 195.

elavdada ja tugevdada kahepoolseid suhteid.³⁶ Märtsi alguses juhtis ta valitsuse tähelepanu tõsiasjale, et Itaalia oli Leedut juba *de facto* tunnustanud.

Tuleb siiski rõhutada, et 1920. aasta kevadel ei toetanud Reboul Leedu iseseisvust piirides, mida leedulased taotlesid Pariisi rahukonverentsil. See oleks olnud naaberriigist Lätist veidi suurem riik, millel oluks ühine piir ka Poola, Saksamaa ja Nõukogude Venemaaga. Reboul oli seisukohal, et „väike Leedu ei saa olla tõeliselt iseseisev. Ühel päeval satub ta vältimatult Saksa või Vene mõju alla. Kuid suur Leedu, mille koosseisu kuuluks ka Valgevene, oleks seevastu elujõuline. Tal oleks 10–15 miljonit elanikku, ta eraldaks Venemaad Saksamaast ja tagaks Balti riikide head suhted Poolaga. Otsus oleks loomulikult vastuvõetav Poolalegi, kes loovutaks ehk ka Vilniuse uuele riigile pealinnaks. [---] Ma usun, et Suur-Leedu moodustamine oleks parim lahendus. See lõpetaks Poola ja Leedu ebakõla. Leedu Asutav Kogu loob avalikku arvamust, et Leedu peab olema suurriik. 1919. aasta lõpul võttis Leedu valitsus juba vastu niisuguse otsuse.“³⁷

Suur-Leedu, mille üle arutles Reboul, sarnanes Józef Piłsudski poliitiliste ideedega Poolast kui soliidsest föderatiivsest riigist, milles teeksid koostööd rahvad, kes olid aastatel 1569–1795 elanud koos Poola-Leedu Rzeczpospolitas. Tõsi, esialgu üritasid Leedu ja Poola poliitikud teha koostööd Leedu Tarybas, kuid nendevahelised erimeelsused, isegi juba 24. novembril 1918 avaldatud esimese abstraktse deklaratsiooni asjus, nõrgendasid koostööd peagi. 1919. aasta alguses oli ainus Leedu poliitik, kes võib-olla veel Suur-Leedust unistas, Leedu paguluse tähtis tegelane Euroopas ja Leedu iseseisvuse nimel peetava poliitilise võitluse aktiivne osaline Juozas Gabrys. See ekstravagantne poliitik, kes pärast õpingute lõpetamist Pariisis elas Šveitsis, kavandas I maailmasõja ajal koostöös Saksamaa salateenistusega Poolast suurema territooriumiga Leedut. Tema läbirääkimised Poola poliitikutega 1918. aasta lõpul lõppesid kiiresti ning halvad suhted kaasmaalastega said takistuseks tema poliitilisele

³⁶ 42e rapport, 08.01.1920, AMAEF, Lituanie, 5, 11; 45e rapport, 29.01.1920, AMAEF, Lituanie, 29; 49e rapport, 01.03.1920, AMAEF, Lituanie, 54e rapport, 26.04.1920, AMAEF, Lituanie, 116; 56e rapport, 12.05.1920, AMAEF, Lituanie, 133.

³⁷ 51e rapport, 17.03.1920, AMAEF, Lituanie, 5, 96.

mõjule kodumaal. Reboul tundis Gabryst isiklikult, kuid ei saanud Leedus temale toetuda.³⁸

Teoreetiliselt sõltus Suur-Leedu moodustamise võimalus Poola ja Nõukogude Venemaa vahelise sõja tulemustest ning Poola ja Leedu suhetest. Pärast sõjalisi kokkupõrkeid 1919. aasta maist septembrini oli raske loota, et Leedu soostub moodustama ühise riigi Poolaga. Oleks isegi keerule ette kujutada, kui hoolikalt pidanuks olema läbi mõeldud ja teostatud leedulaste köitmine seesuguse tiheda koostöö toetuseks, mis nende ettekujutuses oleks olnud ohu allikas. Leedu iseseisvuse ideoloogilise põhjenduse tähtsad osad olid leedu keel, traditsiooniline talupojakultuur ja katoliku usk, mis eristasid Leedu riiki nii Poolast kui ka Valgevenest. Valitsuse nõusolekul kaitses Leedu delegatsioon Pariisi rahukonverentsil teadlikult kontseptsiooni riigist, mille territooriumi elanike valdav osa oli leedukeelne.

Prantsuse valitsus võttis kuulda Prantsusmaa sõjalise missiooni ja Leedu ajutise asjuri Pariisis Oscar Milosz-Milašiuse üleskutseid Leedu tunnustamiseks *de facto*. Kahepoolsete suhete tugevdamisest oli huvitatud ka Leedu peaminister Ernestas Galvanauskas, kes oli I maailmasõja ajal elanud mõne aasta Prantsusmaal. Ta arvas, et head poliitilised, majanduslikud ja sõjalised suhted Prantsusmaaga aitavad kaitsta Leedu huve Pariisis. 1920. aasta jaanuaris moodustati uus Prantsusmaa valitsus, mille pea- ja välisministriks sai Alexandre Millerand. Tema püüdis vähendada Poola ja Leedu vahelisi pingeid. Prantsuse poliitikud kordasid sageli, et Leedu iseseisvust tunnustatakse, kui seal valitakse ja hakkab tööle tõeline parlament. Võib öelda, et sellest lubadusest peeti kinni: Leedu Asutav Kogu kogunes Kaunases 15. mail 1920. Ainult veidi varem, 11. mail, teatas Prantsuse peaminister oma kirjas Milosz-Milašiusele Leedu valitsuse tunnustamisest *de facto*.³⁹

³⁸ Bukaitė, *Lietuvos*, 33, 36, 37, 51. Gabryse kohta vt lähemalt: Eberhard Demm, „Vabastamine propaganda abil: Juozas Gabrys ja Leedu iseseisvusliikumine 1911–1918,“ *I maailmasõda Ida-Euroopas – teistsugune kogemus, teistsugused mälestused = Great war in Eastern Europe – different experience, different memories*, Eesti sõjaajaloo aastaraamat = Estonian yearbook of military history 5 (11) (2015): 119–140. (*Toim.*)

³⁹ Millerand à Milosz, 11.05.1919, AMAEF, Lituanie, 5, 126.

Uudis Pariisist rõõmustas Rebouli ja ta rõhutas jälle, et tänu Millerandi valitsuse heatahtlikule otsusele paranesid kahe maa suhted veelgi.⁴⁰ Peagi tegi ta ettepaneku ilma pikemata tunnustada Leedut ka *de jure*.⁴¹ Prantsusmaa polnud aga kiirustamisest huvitatud ning ootas Poola ja Nõukogude Venemaa vahelise sõja lõppu.

Ajutisest lõpliku otsuseni

1. septembril 1919 sai Leedu valitsus Moskvast noodi ettepanekuga alustada rahuläbirääkimisi. Peljates kahjustada suhteid Antandi riikidega, ei kiirustanud Leedu teatama Moskvale oma nõusolekust. Alles 31. märtsil 1920, mõni aeg pärast Galvanauskase Pariisis-käiku ja konsultatsioone Millerandiga, mille käigus ta veendus, et Prantsusmaa ei kavatse olla ei selle vastu ega Leedut karistada, teatas Galvanauskas oma nõusolekust läbirääkimistel osaleda. Maikuus Moskvast alanud läbirääkimised kulgesid väga pingelises õhkkonnas.

Mai lõpus, kui Punaarmee hakkas lahingutes oma vastaste vastu ülekaalu saavutama, otsisid Antandi riikide valitsused võimalusi Poola armee tugevdamiseks. Prantsusmaa sõjalise missiooni juht Leedus tegi innuka katse lepitada oma asukohariiki naaberriigiga eesmärgiga saavutada sõjaline kokkulepe ja Leedu armee toetus võitlevatele Poola sõduritele. Galvanauskase valitsus arutas mai lõpust juuli alguseni tõsiselt sõjalise koostöö võimalust Poolaga, kui viimane soostuks tunnustama Leedut *de jure* ja Vilniusest loobuma.⁴² Kuigi Prantsusmaa sõjalised missioonid mõlemas riigis tegid suuri jõupingutusi, soostus Poola alles 4. juulil tunnustama Leedut *de facto*. Reboul avaldas kohe kahtlust, kas niisugune tema arvates hilinevad ja mittetäisväärtuslik otsus veenab Leedu valitsust minema kahe riigi sõjalisele koostööle.

⁴⁰ 57e rapport, 26.05.1920, AMAEF, Lituanie, 5, 146.

⁴¹ 61e rapport, 16.06.1920; Champonnois, Schramm, „Francuska misja,“ 239.

⁴² Voldemaras Lietuvos atstovybei Paryžiuje, 15.05.1920, LCVA, 383.7.77, 178, 179; Reboul à Ministère de la Guerre, 02.06.1920, AMAEF, Lituanie, 5, 178.

Läbirääkimised Moskvast olid lõpusirgel. 10. juulil teatas Leedu uus valitsus, mida juhtis Kazys Grinius, et Leedu jääb Poola-Nõukogude sõjas neutraalseks. 12. juulil kirjutati alla Leedu ja Nõukogude Venemaa rahupeping. Vladimir Lenini valitsus nõustus tunnustama Leedu suveräänsust ja ka Leedu soovitud riikidevahelist piiri, tunnustades seega Poola poolt okupeeritud Vilniuse piirkonna Leedule kuuluvaks. Ajaloolaste väitel tähendas Nõukogude Venemaaga sõlmitud kokkulepe Leedu väljaarvamist Prantsusmaa poliitilisest strateegiast ja Moskva poliitilise mõjuvälja liikumise algust.⁴³ Tõsi küll, Prantsusmaa valitsuse reaktsioon oli vaoshoitud, nagu ka oletati veel kevadel Leedu ministrite kabineti istungil.⁴⁴ Oma 4. augusti ettekandes Prantsusmaa sõjaministeeriumile rõhutas Reboul isegi, et on veel lootust Kaunase ja Varssavi võimalikule sõjalisele koostööle. Niisugune eeldus oli küll vaevalt põhjendatud.⁴⁵

Peagi selgus, et Leedu oli langenud omamoodi lõksu: Vilniuse vallutanud Punaarmee ei kiirustanud selle üleandmisega leedulastele, lootes kiiret võitu sõjas Poolaga. Leedulastel õnnestus Vilnius üle võtta alles 26. augustil, pärast tuntud „imet Visla jõel“, kui Poola armee oli juba saavutanud ülekaalu Punaarmee üle. Prantsuse sõjalise missiooni juht Reboul, jälgides Leedu ja Nõukogude Venemaa habrast ja usaldamatut koostööd, tegi kiirustava järelduse, et kahe riigi suhted on *excellent*.⁴⁶

1920. aasta august ja september olid Prantsusmaa sõjalisele missioonile rasked. Selgus, et põhiülesande täitmine, Leedu ja Poola lähendamine, on vaevalt et võimalik, rääkimata lähemate riikidevaheliste suhete sõlmimisest poliitilistel ja sõjalistel läbirääkimistel. Leedu valitsuse ja

⁴³ Česlovas Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis: 1920 m. liepos 12 d. sutarties problema* (Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992), 163; Frédéric Dessberg, „Éviter la guerre orientale à l’heure de la sécurité collective“, *Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIIe–XXe siècles)*, sous la dir. de Frédéric Dessberg, Éric Schnakenbourg (Bruxelles: Peter Lang, 2011), 342.

⁴⁴ „Lepingutel, mis on alla kirjutatud tunnustamata riikidega, on ainult territoriaalsete kokkulepete staatus ilma rahvusvahelise õigusliku jõuta“, vt Millerand à Sartiges, „Stipulation du traité de paix entre la Lituanie et des Soviets“, 23.07.1920, AMAEF, Lituanie, 52, 48.

⁴⁵ 68e rapport, 04.08.1920, AMAEF, Lituanie, 44, 133.

⁴⁶ 77e rapport, 06.10.1920, AMAEF, Lituanie, 44, 178, sellega sarnane: 74e rapport, 22.09.1920, AMAEF, Lituanie, 44, 173.

Prantsuse sõjalise esinduse suhted muutusid keeruliseks augusti lõpus, aga võib-olla juba varemgi. Septembris alustas Punaarmee välja tõrjuv Poola armee ka nende piirkondade tagasivallutamist, mida Leedu pidas oma territooriumiks. Prantsuse sõjalise missiooni juht lootis veel, et kahe naaberriigi suhete parandamine on võimalik, ja püüdis mõjutada Poola armeed, et see leedulasi välja ei tõrjuks, kuid tema katsed jäid tulemusteta.⁴⁷

Näib, et Leedu poliitikud mõistsid valesti prantslaste katseid Poolat ja Leedut vahendada. Leedu välisministeerium pöördus korduvalt Leedu ajutise asjuri poole Pariisis, rõhutades, et Rebouli tagasikutsumise saavutamine on hädavajalik. Septembris ja eriti oktoobris eiras Griniuse valitsus avalikult Prantsuse sõjalise missiooni juhti. Võib oletada, et Reboul tundis end Kaunases nurka surutuna, sest vastastikuse heasoovlikkuse puudumise öhkkonnas ei saanud ta enam suhelda Leedu ohvitseridega ega täita missioonile pandud kohustusi.

Reboul kohanes raskesti oma mõju kahanemisega sõjaliste küsimuste vallas. Augustis alustas Riias tööd Prantsusmaa esimese diplomaatilise esinduse juht Balti riikides – peakomissar Anne-Marie Louis de Sarti-ges. Kuu keskel saabus Kaunasesse tema esindaja Lucien Caumeau. Kaks Kaunases tegutsenud Prantsuse ametiisikut ei saanud oma suhetes läbi konfliktideta.⁴⁸

Poola nõudmisel ja Rahvasteliidu vahendusel algasid Poola ja Leedu läbirääkimised kahe riigi vahelise piiri üle. Pärast esimeste kõneluste ebaõnnestumist algasid 29. septembril piirilinnas Suwałkis uued läbirääkimised. 7. oktoobril kirjutasid mõlema poole esindajad alla kokkuleppele, mis käsitles ainult uue demarkatsioonijoone üht osa.

Läbirääkimised katkestas kindral Lucjan Żeligowski niinimetatud mäss ehk tegelikult Poola valitsuse salajane sõjaline operatsioon: 9. oktoobril sisenesid Vilniusesse Poola väed ja hõivasid kogu ala, millelt Punaarmee oli nad alles hiljuti välja tõrjunud. Samal ajal oli Reboul Leedu valitsuse ja Antandi riikide Kaunasesse akrediteeritud esindajate

⁴⁷ 72e rapport, 01.09.1920, AMAEF, Lituania, 44, 151; 74e rapport, 22.09.1920, AMAEF, Lituania, 44, 174.

⁴⁸ Bukaitė, *Lietuvos*, 303.

kokkuleppel saanud Vilniuse ajutise sõjakomandantuuri juhiks. Ta vastutas Leedu asutuste evakueerimise, sõjavangide ja haavatute vahetamise ning leedulastest elanike kaitsmise eest.

Pärast Poola vägede tungimist Vilniusse Reboul ärritus: tema meelest pidi Poola leidma rahumeelse lahenduse ja piirduma diplomaatiliste läbirääkimistega või siis viima oma armee Kaunase peale. Tema arvates „oleks lihtne teostada radikaalne lahendus, mis jääb võimalikuks. [...] Poola katel on praegu unikaalne võimalus konflikt leedulastega lõplikult jõuga lahendada“.⁴⁹ See oli kõige järsum seisukoht Leedu iseseisvuse kohta Kaunases tegutsenud Prantsuse sõjalise missiooni ettekannetes. Juba 1920. aasta oktoobri lõpul naasis Reboul Prantsusmaale. 1921. aasta alguses läks ta erru ja tegi sõjaministeeriumile ettepaneku sulgeda Prantsusmaa sõjaline missioon Leedus, mida 1. märtsil ka tehti.

Järgnevad ettekanded kirjutas juba missiooni ajutine juht leitnant René Cohendet. Tõsi küll, ka tema saatis valitsusele Pariisi oma terava seisukoha Leedu iseseisvuse kohta. Seekord aga ei kritiseeritud mitte ainult leedulasi. 26. jaanuaril 1921. aastal keeldus Prantsusmaa tunnustamast nii Eestit ja Lätit kui ka Leedut. Cohendet' sõnul „olid leedulased mõne päeva leinas otsuse pärast tunnustamine edasi lükata, seejärel aga murd-sid välja rahulolematuse, meelepaha ja viha“; siiski nimetas ta seda viivitamist „suurepäraseks abinõuks, et sundida leedulasi Poolaga kokkulepet sõlmima“.⁵⁰ Nagu Reboul 1919. aasta kevadel, nii arvas ka Cohendet, et Leedu iseseisvuse juriidilise tunnustamisega ei ole vaja viivitada. Hoolimata sellest venis see kuni 20. detsembrini 1922. aastal.

Kokkuvõte

Prantsusmaa sõjalisel missioonil, mida juhtis kolonelleitnant Célestin Reboul, ei olnud Leedu suveräänsuse küsimuses ühtset seisukohta. Missiooni ettekannetes muutus hinnang sellele paljudest teguritest sõltuvalt.

⁴⁹ 79e rapport, 26.10.1920, AMAEF, Lituanie, 44, 182.

⁵⁰ 93e rapport, 11.02.1921, AMAEF, Lituanie, 6, 222.

Nende seas tuleb märkida valitsuste vahetumist nii Prantsusmaal kui ka Leedus, missioonile pandud poliitiliste ülesannete või poliitiliste eesmärkide saavutamiseks valitud vahendite muutumist, Vene kodusõja, Poola – Nõukogude Venemaa sõja ja Leedu iseseisvuse eest peetud sõjategevuse kulgu, Leedu riiklike institutsioonide kujunemist, Leedu suhteid tegelike ja eeldatavate naaberriikidega ning missiooni juhi eneseteostuse vajadust.

Võib öelda, et kolonelleitnant Rebouli poliitiline sümpaatia Leedu riikluse küsimuses oli funktsionaalne. See oli olemas niikaua, kuni ta lootis suunata Leedu poliitilist ja sõjalist jõudu Prantsusmaale kasulikus suunas. Rebouli seisukohad peegeldasid ka Prantsusmaa selleaegse poliitilise eliidi suhtumist, mis nägi Leedut kui toetajat ja satelliiti, aga mitte kui täiesti iseseisvat riiki. Prantsusmaa sõjalise missiooni ettekannetest nähtub selgesti, et selle juht nägi Leedu poliitilist saatust mustvalges vastanduses: kahepoolsed suhted kas paranevad või halveneivad peatumatult, Leedu on kas ahvatlev partner ja riik, mille iseseisvust tuleb tunnustada võimalikult kiiresti, või hoopis ebastabiilne ja iseseisvusetu maa, mida peab juhtima Prantsusmaa või Poola.

Ränk poliitiline ebaõnnestumine, mis tabas Rebouli missiooni 1920. aasta oktoobris hoolimata tema esialgsest heasoovlikkusest ja püüdlusest heade kahepoolsete suhete poole, oli samal ajal ka kogu Leedu Vabariigi riikluse formeerumise ja tugevnemise protsessi keerukuse tagajärg. Vastastikusel mõistmises tekkinud probleemide tähtsaks põhjuseks oli Leedu poliitikute suur usaldamatus Prantsuse sõjalise esinduse tegevuse vastu Leedus.

Amatöördiplomaat Rebouli, kes üritas energiliselt lähendada Leedut Poolaga, ei jätkunud ei kannatlikkust ega mõjukust, et teha uus katse pingete alandamiseks kahe järjest rohkem vaenutseva riigi omavahelistes suhetes. Ta asus toetama tugevamat poolt. Kahjuks kinnitas nurjumiste tõttu julguse kaotanud Prantsusmaa sõjalise missiooni juht Leedu poliitikute senini põhjendamatu kahtlusi ja tugevdas nende usaldamatust Prantsusmaa suhtes, mis muutis kahepoolse poliitilise koostöö keerulisemaks.

Vene keelest tõlkinud Toomas Hiio

Bibliograafia

Arhiivid

Prantsusmaa Välisministeeriumi Arhiiv – Prantsusmaa Välisministeeriumi Diplomaatilise Arhiivi Keskus (*Archives du Ministère des Affaires Étrangères de la France – Le Centre des archives diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères de la France*, AMAEF)

Correspondance politique et commerciale, Europe 1919–1940, Lituanie
Guerre 1914–1918, Russie

Leedu Riiklik Keskarhiiv (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, LCVA)

383 Užsienio reikalų ministerija
923 Ministrų kabinetas

Publitseeritud allikad

Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalį), sud. E. Gimžauskas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012.

Periodika

Lietuva, Kaunas, 1919–1920.

Kirjandus

Alston, Charlotte. „The suggested Basis for a Russian Republic: Britain, Anti-Bolshevik Russia and Border States at the Paris Peace Conference, 1919,“ *History* 91, No. 1 (2006): 24–44.

Bukaitė, Vilma. *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.

Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija 2*. Vilnius: Lituanus, 1992.

Champonnois, Suzanne, Schramm, Tomasz. „Francuzska misja wojskowa la Litwie 1919–1921,“ *Studia Slavica-Posnanensia: Studia Historica IV* (1990): 223–254.

Dessberg, Frédéric. „Éviter la guerre orientale à l'heure de la sécurité collective.“ – *Les horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe–*

- XXe siècles), sous la direction de Frédéric Dessberg, Éric Schnakenbourg, Enjeux internationaux 15, 337–351. Bruxelles: Peter Lang, 2011.
- Gaigalaitė, Aldona. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa, 1999.
- Grodīs, Andrius. „Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją,“ *Lietuvos istorijos studijos* 28 (2011): 60–76.
- Gruzdienė, Estela. „Prancūzijos karinių misijų veikla Lietuvoje 1919–1921 metais,“ *Darbai ir dienos* 54 (2010): 55–71.
- Gruzdienė, Estela. *Užsienio valstybių karinės misijos pirmojoje Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2011.
- Gueslin, Julien. „La France face aux indépendances baltes de Brest Litovsk à la Conférence de la Paix (1918–1919),“ *Relations internationales* 93 (1998): 53–65.
- Gueslin, Julien. *La France et les pays baltes de 1918 à 1923: Mémoire de maîtrise sous la direction de M. Robert Frank*. Paris: Université de Paris I – Sorbonne Panthéon, UFR d'Histoire, 1996.
- Hovi, Kalervo. *Alliance de revers: Stabilisation of France's Alliance policies in East Central Europe 1919–1921*, Turun yliopiston julkaisuja, B, Humaniora 163. Turku: Turun Yliopisto, 1984.
- Hovi, Kalervo. *Cordon sanitaire ou Barriere de l'Est? The Emergence of the New French Eastern Alliance Policy 1917–1919*. Turku: Turun Yliopisto, 1975.
- Laurinavičius, Česlovas. *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis: 1920 m. liepos 12 d. sutarties problema*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.
- Schramm, Tomasz. *Francuskie misje wojskowe w Państwach Europy Środkowej 1918–1938*, Seria Historia 143. Poznan: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1987.
- Žepkaitė, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939*. Vilnius: Mokslas, 1980.
- Žepkaitė, Regina. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose 1918–1922*. Vilnius: Mintis, 1973.
- Wała, Jadwiga. „Une Pologne forte dans la nouvelle Europe vue par la France: unité nationale et protection des minorités.“ – *La Pologne et Europe: du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*, sous la direction de Georges-Henri Soutou, Isabelle Davion et Jerzy Kloczkowski, 111–118. Paris: Presses de l'université Paris-Sorbonne, 2007.

The attitude of the French military mission (1919–1920) towards the sovereignty of Lithuania

Vilma Bukaitė

At the end of World War I, French politicians identified the declaration of the independence of Lithuania with Germany's efforts to take hold of adjacent territories and expand their sphere of influence. Regardless, the Prime Minister of France and Minister of War Georges Clemenceau decided to respond positively to the request of the Prime Minister of Lithuania Mykolas Sleževičius. The first French temporary diplomatic and military mission arrived in Kaunas on 19 March 1919. Officially, it operated in Lithuania until 1 March 1921. In fact, from September 1920, in Kaunas, this mission was concerned with military cooperation only.

The Mission was obligated to spread information and propaganda, and build up a sense of trust in France within society. In Kaunas, French officers taught military subjects, provided courses in the French language, participated in the training of the Lithuanian Army, attended its sites of preparation for battles and collected intelligence: information about the political situation in Lithuania, its Army and the influence of Germany, Soviet Russia and Great Britain. The Mission tried to work as an intermediate, searching for a peaceful solution to the deep conflict between Lithuania and Poland.

Between 1917 and 1919, the Ministry of Foreign Affairs of France often discussed a small circle of Lithuanian intellectuals seeking independence, whereas the Lithuanian nation was not mature enough for this and, in general, it had lost a great deal of its identity. Therefore, statements about the political motivation and determination of Lithuanians repeated in the regular reports by the Head of the Mission, Célestin Alexandre Reboul, were of great importance. Nevertheless, the complicated and contradictory relationship between this officer and the statehood of Lithuania comes into view. His attitude changed time and again: from distrust and even arrogance at the beginning of the Mission, to attempts to help this Baltic State defend its strategically important issues, recommendations to recognize its independence, the idea of the French protectorate over Lithu-

ania, and finally, to support the Polish military aggression against this Baltic State on October 1920.

One may say that Lieutenant Colonel C. Reboul's political sympathies for the statehood of Lithuania were functional. They existed as long as this officer hoped to steer the political and military potential of Lithuania in a direction beneficial for France. Reboul's position also reflected the attitude of the French political layers at the time to see Lithuania as a contributor and satellite and not a totally independent state.

Keywords: French-Lithuanian relations, Lithuanian War of Independence, Polish-Soviet War, military missions of the Entente countries in Eastern Europe, Polish-Lithuanian conflict